

М.В. Захарова, к.г.н., Я.С. Яров, ас.
Одеський державний екологічний університет

ЗАЛЕЖНОСТІ МІЖ ГІДРОХІМІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ ВОДИ У РІЧЦІ БАРАБОЙ З ВИКОРИСТАННЯМ КОРЕЛЯЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

У статті за допомогою кореляційного аналізу досліджено та встановлено залежності між окремими гідрохімічними показниками води у річці Барабой.

Ключові слова: *гідрохімічний режим, кореляційний аналіз, гідроекологічний стан.*

Вступ. Якісний і кількісний сольовий склад природних вод – один з найважливіших показників, що визначає можливості її використання в різних галузях народного господарства. В сучасних умовах гідрохімічний режим, рівень забрудненості річки Барабой визначаються складним комплексом природних і антропогенних чинників. Важливу роль у цих процесах відіграють: гідрологічний режим, особливості фізико-географічних, геологічних і гідргеологічних умов у басейні, співвідношення промислового і сільськогосподарського виробництва, особливості та об'єм водокористування.

Басейн р. Барабой знаходиться в зоні активної господарської діяльності у межах Роздільнянського, Біляївського, Овідіопільського районів Одеської області і характеризується високим рівнем урбанізованості (31 населений пункт, 42,6 тис. осіб), сільськогосподарської освоєності (сільгоспугіддя займають 82,1% площі басейну, з яких 89,2% - рілля), зарегульованості (в басейні створено 19 ставків і водосховищ загальним об'ємом 28,2 млн. м³, що перевищує у 5,7 разів норму стоку р. Барабой 4,94 млн. м³), малою залісеністю водозбору (2,36 %). Все це визначає великий ступінь антропогенного навантаження на екосистему річки і впливає на склад поверхневих вод, залежності між гідрохімічними показниками [1].

Досить важливим з наукової точки зору є пошук взаємозв'язків між вмістом у воді окремих гідрохімічних показників. Їх наявність дозволяє підібрати розрахункові рівняння, що дасть змогу у подальшому вирішувати питання прогнозування якості води в річках, автоматизувати обчислення стоку розчинених речовин. Однак варто зазначити, що подібні зв'язки існують далеко не завжди, що пов'язано як зі складністю умов формування хімічного складу води річок на конкретних водозборах, так і з антропогенним впливом (господарською діяльністю і скидами стічних вод, які спотворюють природний гідрохімічний режим річок). В такому випадку статистичні методи (кореляційний аналіз) можуть бути використані для опису і моделювання багатьох гідрохімічних процесів, особливо на початковому етапі гідрохімічних досліджень [2]. Необхідність вдосконалення системи контролю гідрохімічних показників визначає потребу у підвищенні вимог до інформації про якість вод (точність, рівень її надійності). Одним з способів підвищення достовірності інформації є встановлення закономірностей між різними показниками якості поверхневих вод. Так, в [3-5] такі залежності використані для гідрохімічного районування річок України.

Мета роботи – встановлення залежностей між окремими гідрохімічними показниками води р. Барабой, які можна використати в практиці моніторингу.

Матеріали і методи дослідження. При виконанні роботи вихідними даними слугували матеріали систематичних гідрохімічних спостережень стану р. Барабой в пункті с. Барабой за 2000-2010 рр., виконані Одеською гідргеолого-меліоративною експедицією Одеського обласного управління водних ресурсів. Використано такий

набір гідрохімічних показників: рН, вміст розчиненого кисню, головні іони, мінералізація, твердість, сполуки азоту, фосфати, БСК₅, ХСК, СПАР, нафтопродукти.

На концентрацію у воді кожного гідрохімічного компонента можуть впливати:

- часткові фактори (характерні лише для нього);
- загальні фактори (які впливають й на інші компоненти).

В роботі для оцінки зв'язків між гідрохімічними показниками застосовувався метод математичної статистики - кореляційний аналіз, який полягає у встановленні залежності між випадковими величинами (окремими вибірками або багатовимірними групами гідрохімічних показників). Кількісним критерієм тісноти зв'язку між двома ймовірними величинами (розподіленими нормально або логнормально) є коефіцієнт кореляції r_{xy} . Зв'язки з кореляцією $r_{xy} \geq 0,6$ вважаються достатньо тісними [2].

Коефіцієнт кореляції (r_{xy}) між рядами двох характеристик (x, y) обчислюється за формулою [2]

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (\Delta x \cdot \Delta y)}{\sqrt{\sum_{i=1}^n \Delta x^2 \cdot \sum_{i=1}^n \Delta y^2}}, \quad (1)$$

де x_i, y_i – члени рядів, x_0, y_0 – їх середньоарифметичні значення.

Для масових кореляційних розрахунків найзручнішою є таблична форма запису. Тому при дослідженні взаємної кореляції між комплексом гідролого-гідрохімічних показників складається відповідна кореляційна матриця. Така форма запису дозволяє легко проводити аналіз існуючих внутрішньоіонних зв'язків.

Для оцінки точності розрахунку коефіцієнтів парної кореляції r_{xy} необхідно визначити середню квадратичну похибку (m_r), яка при обсягу вибірки $n < 100$ розраховується за формулою [2]

$$m_r = \frac{1 - r_{xy}^2}{\sqrt{n - 2}}, \quad (2)$$

де n – обсяг вибірки.

Оцінка надійності коефіцієнта кореляції виконувалась за допомогою статистики t-критерію Стьюдента за формулою [2]

$$t = \frac{|r_{xy}|}{m_r}. \quad (3)$$

Висновок про достовірність досліджуваного лінійного зв'язку робився для прийнятого рівня значущості ($q=5\%$) і відповідного числа ступенів вільності v .

Результати дослідження та їх аналіз. Обробка рядів виміряних концентрацій гідрохімічних показників р. Барабой за допомогою комп'ютерної програми Microsoft Excel дала можливість одержати кореляційну матрицю (табл. 1) та виділити в ній тісні міжіонні зв'язки. Всього було виявлено 19 кореляційних зв'язків між концентраціями гідрохімічних показників, для яких були побудовані відповідні графічні залежності (як приклад, один з них наводиться на рис. 1).

Таблиця 1 – Матриця коефіцієнтів парної кореляції між гідрохімічними показниками води р. Барабой – с. Барабой (2000-2010 рр.)

Показники	[O ₂]	[Ca ²⁺]	[Mg ²⁺]	[Na ⁺]	[K ⁺]	[HCO ₃ ⁻]	[SO ₄ ²⁻]	[Cl ⁻]	∑іонів	Твердість	[NO ₃ ⁻]	[NO ₂ ⁻]	[NH ₄]	[PO ₄ ³⁻]	БСК ₅	ХСК	СПАР	Нафтопродукти	[Fe _{заг}]
pH	0,29	0,07	0,19	0,12	0,01	0,14	0,20	0,13	0,19	0,14	0,30	0,07	-0,11	-0,18	-0,12	-0,07	0,00	-0,15	-0,05
[O ₂]	1	-0,06	0,02	-0,15	0,05	0,13	0,03	-0,14	-0,02	0,30	0,25	-0,23	-0,12	-0,32	-0,47	-0,15	0,00	0,34	-0,11
[Ca ²⁺]		1	<u>0,79</u>	<u>0,72</u>	0,15	0,54	<u>0,77</u>	<u>0,78</u>	<u>0,81</u>	<u>0,77</u>	0,44	-0,07	0,00	0,33	-0,16	0,29	0,12	0,21	0,09
[Mg ²⁺]			1	<u>0,73</u>	0,25	0,41	<u>0,89</u>	<u>0,82</u>	<u>0,90</u>	<u>0,87</u>	0,58	0,00	-0,14	0,06	-0,22	0,26	0,14	0,14	0,15
[Na ⁺]				1	0,18	0,34	<u>0,92</u>	<u>0,86</u>	<u>0,92</u>	<u>0,66</u>	-0,26	0,18	-0,04	0,29	-0,05	0,65	0,28	0,30	0,06
[K ⁺]					1	0,13	0,17	0,27	0,22	0,18	0,32	0,04	-0,11	0,03	-0,36	0,04	0,07	0,33	-0,42
[HCO ₃ ⁻]						1	0,44	0,34	0,45	0,37	0,49	-0,14	-0,02	0,25	-0,20	0,18	0,02	0,22	-0,18
[SO ₄ ²⁻]							1	<u>0,80</u>	-0,28	-0,36	0,54	-0,01	-0,15	0,17	-0,25	0,51	0,32	0,33	0,08
[Cl ⁻]								1	<u>0,89</u>	<u>0,78</u>	0,40	0,37	0,06	0,30	-0,09	0,47	0,03	0,23	0,15
∑іонів									1	<u>0,82</u>	0,56	0,10	-0,15	0,18	-0,20	0,48	0,22	0,30	0,09
Твердість										1	0,57	0,00	-0,07	0,17	-0,29	0,21	0,20	0,39	0,15
[NO ₃ ⁻]											1	0,03	-0,21	-0,13	-0,16	0,36	0,14	0,30	-0,20
[NO ₂ ⁻]												1	0,46	0,27	0,40	0,45	-0,17	-0,15	0,21
[NH ₄]													1	0,35	0,06	0,04	-0,07	-0,17	0,39
[PO ₄ ³⁻]														1	0,08	0,43	0,05	-0,13	0,10
БСК ₅															1	0,15	-0,09	-0,34	0,33
ХСК																1	0,21	0,16	-0,01
СПАР																	1	0,09	0,18
Нафтопродукти																		1	-0,36
[Fe _{заг}]																			1

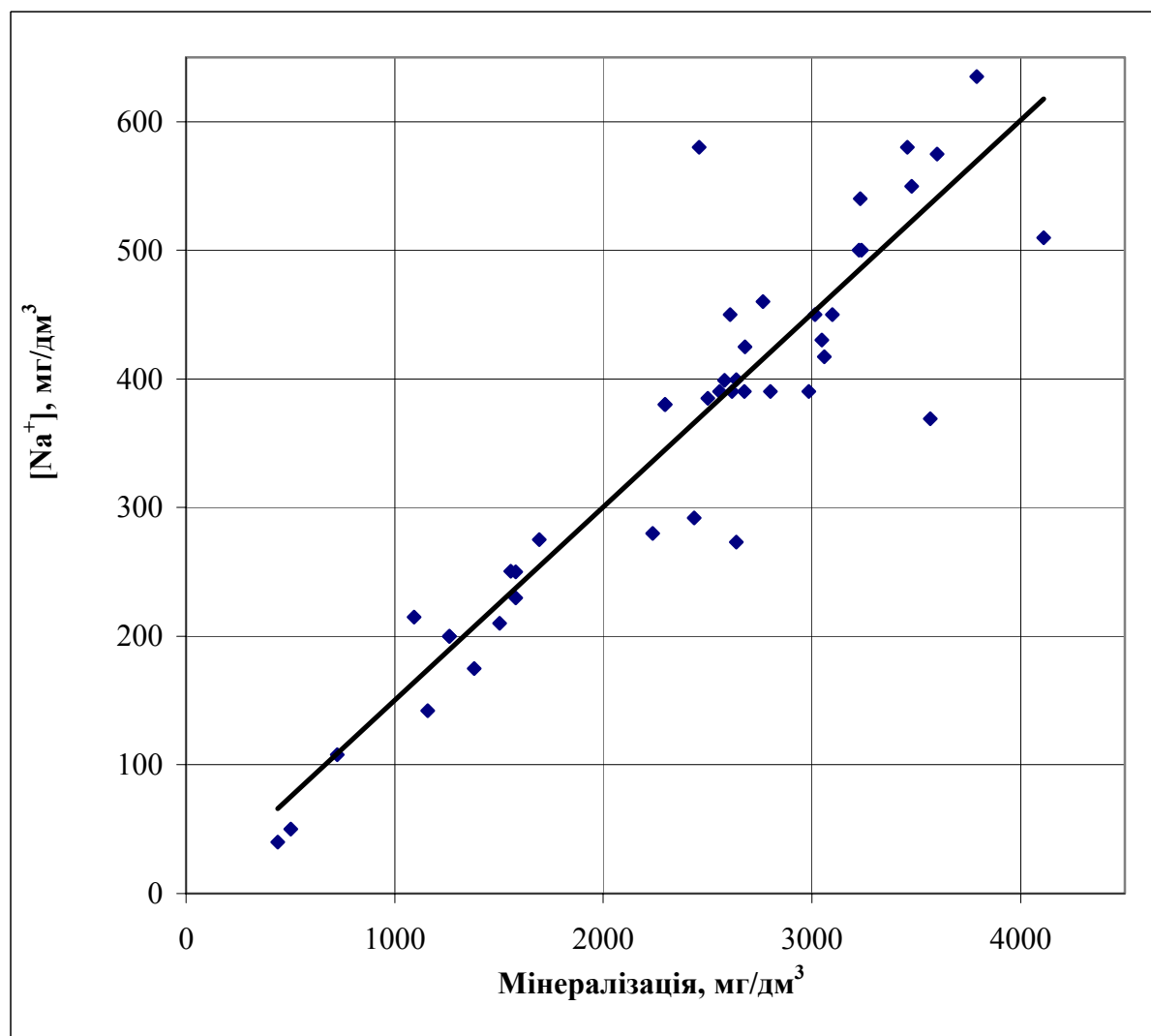

Рис. 1– Залежність $[Na^+]=f([\Sigma \text{іонів}])$ р. Барабой в пункті с. Барабой за 2000 - 2010 рр.

Аналіз кореляційної матриці р. Барабой свідчить про те, що між головними іонами (за винятком гідрокарбонатів) виявлено досить значущі за тісністю зв'язки з коефіцієнтами кореляції від 0,66 до 0,92 (наприклад, концентрація кальцію пов'язана з вмістом іонів магнію, натрію, сульфатів, хлоридів, показником твердості і мінералізації). Всі виявлені зв'язки є прямими – при зростанні концентрації одного компонента збільшується вміст іншого. В той же час не було виявлено значимих за тісністю зв'язків серед сполук азоту, фосфатів, нафтопродуктів, розчиненого кисню, рН, СПАР, ХСК, БСК₅, заліза, які переважно мають антропогенне походження, характеризуючи ступінь забруднення води. Це свідчить про те, що антропогенна діяльність значно впливає на режим біогенних сполук і показників забруднення води у р. Барабой.

В табл. 2 наведено перелік кореляційних пар, відповідні коефіцієнти кореляції r_{xy} , похибки m_r , значення коефіцієнтів регресії a в лінійному рівнянні зв'язку типу $y=a x \pm b$ де x, y - концентрації гідрохімічних показників, a - коефіцієнти регресії. В усіх випадках критичне значення t-критерію Стьюдента для $q=5\%$ (t_m змінювалось від 2,02 до 2,04) значно менше за фактичне ($t_m \ll t$). Отже, в усіх випадках величини коефіцієнтів кореляції між гідрохімічними показниками можна вважати достовірною існуючими.

Таблиця 2 – Результати кореляційного аналізу зв'язків між окремими гідрохімічними показниками води р. Барабой – с. Барабой (2000 - 2010 рр.)

Кореляційні пари	Коефіцієнт регресії a	Коефіцієнт кореляції r_{xy}	Середня квадратична похибка коефіцієнта кореляції m_r	Фактичне значення критерію Стьюдента t	Критичне значення критерію Стьюдента t_m
$[Mg^{2+}] = f([Ca^{2+}])$	0,6621	0,79	0,057	13,8	2,02
$[Na^+] = f([Ca^{2+}])$	1,6712	0,72	0,073	9,8	2,02
$[Na^+] = f([Mg^{2+}])$	2,4263	0,73	0,071	10,3	2,02
$[SO_4^{2-}] = f([Ca^{2+}])$	4,6352	0,77	0,062	13,4	2,02
$[SO_4^{2-}] = f([Mg^{2+}])$	6,8864	0,89	0,032	28,1	2,02
$[SO_4^{2-}] = f([Na^+])$	2,7334	0,92	0,023	39,3	2,02
$[Ca^{2+}] = f([Cl^-])$	0,4348	0,78	0,06	13,1	2,02
$[Mg^{2+}] = f([Cl^-])$	0,2981	0,82	0,05	16,4	2,02
$[Na^+] = f([Cl^-])$	0,7617	0,86	0,04	21,7	2,02
$[SO_4^{2-}] = f([Cl^-])$	2,0861	0,80	0,055	14,6	2,02
$[Ca^{2+}] = f([\sum \text{іонів}])$	0,0855	0,81	0,052	15,4	2,02
$[Mg^{2+}] = f([\sum \text{іонів}])$	0,059	0,90	0,029	31,1	2,02
$[Na^+] = f([\sum \text{іонів}])$	0,1503	0,92	0,023	39,3	2,02
$[Cl^-] = f([\sum \text{іонів}])$	0,1928	0,89	0,032	28,1	2,02
$[Ca^{2+}] = f([\text{твердість}])$	9,2544	0,77	0,074	10,4	2,04
$[Mg^{2+}] = f([\text{твердість}])$	6,4664	0,87	0,044	19,6	2,04
$[Cl^-] = f([\text{твердість}])$	20,157	0,78	0,071	10,9	2,04
$[Na^+] = f([\text{твердість}])$	16,229	0,66	0,059	13,7	2,04
$[\sum \text{іонів}] = f([\text{твердість}])$	107,78	0,82	0,103	6,41	2,04

На хімічний склад води р. Барабой значною мірою впливають сучасні кліматичні і гідрогеологічні умови її басейну, а також поверхневий стік з сільгоспугідь, скиди зворотних вод зі зрошувальних мереж і ґрунтові води, які зумовлюють підвищену мінералізацію води, в якій домінуючими іонами виступають кальцій, магній, натрій, хлориди, сульфати [1,6,7]. Тісні зв'язки мінералізації і вказаних показників можна пояснити тим, що згідно класифікації О.А. Альокіна, води р. Барабой належать до хлоридного класу, кальцієво-магнієвої групи, III типу [1]. Природні гідрогеологічні особливості зумовлюють підвищену твердість води р. Барабой, що пояснює тісні залежності твердості води від іонів, які її формують (кальцій, магній, хлориди). Аналогічно пояснюється зв'язок «твердість – мінералізація». Переважання у воді р. Барабой солей хлоридів і сульфатів пояснюється зв'язками між іонами хлоридів і сульфатів, з одного боку, та іонами кальцію, магнію, натрію, з іншого [4].

Поверхневі води річки Барабой характеризуються підвищеною мінералізацією (за даними [1] середньорічна мінералізація 1431 мг/дм³) внаслідок переважання в них протягом року високомінералізованих вод ґрунтового походження, які залягають у водоносних горизонтах четвертинної, неогенової, палеогенової, мелової і кембрійської систем, складених засоленими осадовими породами [1]. На об'єми і режим розвантаження в річку Барабой ґрунтових вод досить істотно впливає водогосподарська діяльність, оскільки втрати води з каналів і водосховищ Нижньодністровської зрошувальної системи (НДЗС) призводять до штучного поповнення водоносних горизонтів і активізують їх промивання від водорозчинних солей. Під час багаторічної експлуатації зрошувальних мереж в районі НДЗС відбуваються процеси вторинного

засолювання і осолонцювання земель [1]. Детальний механізм утворення і наслідків цього процесу описано у [6].

Ще одним механізмом впливу на гідрохімічний режим р. Барабой є Барабойське і Санжейське водосховища, з яких періодично здійснюються попуски вод для промивки і забезпечення санітарного стану середньої і нижньої ділянок річки. Якість води Барабойського водосховища значно краща, ніж у р. Барабой та Санжейському водосховищі. Це зумовлено тим, що у Санжейське водосховище надходять і накопичуються дренажні технологічні скиди НДЗС і забруднена вода середньої ділянки р. Барабой, в той же час самоочисні можливості водосховища обмежені його незначними розмірами (при НПР площа водного дзеркала становить 65,25 га, об'єм води - 793 тис. м³). В той же час, у досить велике Барабойське водосховище (при НПР площа дзеркала становить 382,5 га, об'єм води - 23,97 млн. м³) у сезон поливу - з травня по жовтень, активно подається більш свіжа вода з р. Дністер по спеціальному Барабойському підвідному каналу [8, 9].

Висновки. В результаті оцінки кореляційних залежностей між гідрохімічними показниками води р. Барабой було одержано 19 статистично значущих зв'язків між головними іонами. Одержані залежності між окремими гідрохімічними показниками мають високі коефіцієнти кореляції і можуть бути використані природоохоронними установами Одеської області в практичній діяльності.

Список літератури

1. *Паспорт* реки Барабой. – Одесса: Госкомводхоз Украины, 1992. – 180 с.
2. *Ігошин М.І.* Математичні методи і моделювання у фізичній географії: Підручник, Практикум. – Одеса: Астропринт, 2005. – 464 с.
3. *Ресурсы* поверхностных вод СССР. – Т.6. Украина и Молдавия, Вып.1. Западная Украина и Молдавия / Под ред. М.С. Каганера. – Л.: Гидрометеиздат, 1969. – 900 с.
4. *Пелешенко В.І., Хільчевський В.К.* Загальна гідрохімія: Підручник. – К.: Либідь, 1997. – 384 с.
5. *Гончар О.М., Горшеніна Л.В.* Оцінка залежностей між гідрохімічними показниками з використанням кореляційного аналізу (на прикладі басейну Дністра)// Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2007. – Т.13. – С. 152-158.
6. *Гордеев П.В., Шемелина В.А., Шулякова О.К.* Гидрогеология: Учебное пособие для геологоразведочных техникумов. – М.: Высшая школа., 1990. – 448 с.
7. *Руководство* по химическому анализу поверхностных вод суши / Под ред. А.Д. Семенова. – Л.: Гидрометеиздат, 1977. – 540 с.
8. *Правила* эксплуатации Барабойского водохранилища. – Одесса: Госкомводхоз Украины, 2003. – 80 с.
9. *Правила* эксплуатации Санжейского водохранилища. – Одесса: Госкомводхоз Украины, 2003. – 110 с.

Зависимости между гидрохимическими показателями воды реки Барабой с использованием корреляционного анализа. Захарова М.В., Яров Я.С.

В статье при помощи корреляционного анализа исследованы и установлены зависимости между отдельными гидрохимическими показателями воды в реке Барабой.

Ключевые слова: гидрохимический режим, корреляционный анализ, гидроэкологическое состояние

The connection between the hydrochemical indicators of Baraboy river with the use of correlation analysis. Zaharova M.V., Yarov Y.S.

In this article the dependences between some hydrochemical indexes of waters of Baraboy river by cross-correlation analysis are investigated and set.

Keywords: hydrochemical mode, cross-correlation analysis, hydroecology state